

ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ФРАЗЕО- ЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ МОВИ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ (на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»)

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 2 (44).
УДК 811.161.2'373.7+81'374

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).55–61

Бабій І., Свистун Н. Принципи та особливості укладання фразеологічних словників мови творів письменників (на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»); кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано методику та основні принципи укладання фразеологічних словників мови творів письменника на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (2018 р.).

В останні десятиріччя активізувалися дослідження фразеології. Актуальним сьогодні є лексикографічне опрацювання фразеологізмів, сформована окрема галузь – фразеографія. Крім традиційних фразеологічних словників, в україністиці з'явилися словники фразеологізмів мови письменників.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою та новизною лексикографічного опрацювання фразеологізмів на матеріалі мови творів письменників, оскільки фразеографічні праці такого типу містять інформацію не тільки про фраземне багатство мови, а й про ідіостилю письменника. Мета пропонованої праці – описати методику та принципи укладання фразеологічних словників мови творів письменника на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого». Для реалізації мети необхідно розв'язати такі завдання: описати теоретичні засади підготовки фразеологічних словників мови творів письменника на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», подати методику формування словникової статті.

Словник фразеологізмів творів Богдана Лепкого укладено відповідно до традицій формування фразеографічних праць, він містить передмову, будову словника та словникової статті, реєстр творів, паспортизацію текстів Богдана Лепкого, український алфавіт, корпус словника. Кожна словникова стаття об'єднує кілька компонентів: реєстрове (опорне) слово; фразеологічну одиницю; тлумачення значення ФО; ілюстративний матеріал.

Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» засвідчує, що важливим компонентом формування ідіостилю письменника виступають фразеологізми (загальнономовні та індивідуально-авторські). У результаті аналізу виявлено, що фразеологічні словники такого типу акумулюють фраземне багатство української мови та є вагомим джерелом відтворення світобачення письменників і розуміння їх словесної творчості. Зібрані матеріали таких фразеографічних праць – підручтя для появи нових лінгвістичних розвідок.

Ключові слова: ілюстративний матеріал, словник, словникова стаття, фразеологічні одиниці, фразеологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження в царині фразеології особливо активізувалися в останні десятиріччя. Науковий інтерес зростає до вивчення семантики та поліфункціональності фразеологічних одиниць (далі – ФО). ФО досліджують у різних аспектах такі відомі фразеологи: М.Ф. Алефіренко, В.С. Калашник, І.С. Гнатюк, Н.Ф. Венжинович, Ю.Ф. Прадід, Л.Г. Скрипник, Г.М. Удовиченко, О.О. Селіванова, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, В.М. Білоноженко, В.М. Мокієнко та ін. Аспектологія дослідження фраземіки надзвичайно широка, зокрема, вивчають фраземи в семантичному, структурному, функціонально-стилістичному, психокогнітивному, культурологічному, етнокультурному та інших аспектах.

Особлива увага науковців зосереджена на вивченні семантики і стилістичних навантажень ФО, хоча, як зазначають дослідники, найскладнішим залишається питання про фразеологічне значення. Як зауважує Н.Ф. Венжинович, «у вивченні фразеологічного значення важливим складником цієї проблеми є питання про відношення цілісного фразеологічного значення до семантики його компонентів» [Венжинович 2018, с. 26].

Актуальним сьогодні є лексикографічне опрацювання корпусу фразеологізмів, сформована окрема галузь – фразеографія. На думку дослідників, «початки української фразеографії сягають XVIII ст., коли фразеологічні одиниці почали описувати в пареміологічних збірках. З початку і до середини 50-х років XX ст. ФО були об'єктом опису в лексикографічних працях. І лише в другій половині 50-60 років XX ст. почали з'являтися спеціальні фразеологічні словники» [Прадід 2012, с. 31].

Крім традиційних фразеологічних словників, в україністиці з'явилися словники фразеологізмів мови письменників [Фразеологізми 2018; Фразеологія перекладів 2003; Фразеологія творів 2012]. ФО «є мовними одиницями, які містять виразний характеристичний та оцінно-експресивний заряд, їх уживання сприяє досягненню влучності, барвистості, високої експресії вислову, тому письменники активно застосовують до своєї оповіді фразеологічні одиниці» [Бабій 2010, с. 633].

Низку фразеологічних словників, які відображають уживання ФО в художній мові письменників, уклали викладачі Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, а саме: «Фразеологія творів Бориса Харчука» (2012 р.),

«Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (2010 р.). У 2018 році підготовлено друге видання фразеологічного словника творів Богдана Лепкого, в якому зафіксовано ФО, виявлені в художніх творах та публіцистиці письменника. Автори поставили перед собою завдання – укласти картотеку фразем, сформулювати їх значення та продемонструвати функціонування у творах митця.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою та новизною лексикографічного опрацювання фразеологізмів на матеріалі мови творів письменників, оскільки фразеологічні праці такого типу містять інформацію не тільки про фраземне багатство мови, а й про особливості творчої манери автора, його ідіостиль.

Мета пропонованої праці – описати методику укладання фразеологічних словників мови творів письменника та окреслити специфіку і принципи укладання фразеологічних праць такого типу на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого».

Для реалізації задекларованої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: описати теоретичні засади підготовки фразеологічних словників мови творів письменника, подати основні принципи укладання таких лексикографічних праць на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», описати методику формування словникової статті, окреслити особливості відбору та фіксації фразем.

Для виконання зазначених завдань скористаємось відповідною методикою укладання фразеологічних словників і такими **методами та прийомами**: карткування, методом суцільної вибірки аналізованих одиниць, естетичного спостереження над словом у контексті, систематизації та аналізу мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Творчість Богдана Лепкого – непересічне мовно-художнє явище в історії української літератури. Ідіостиль письменника характеризується багатством образної системи творів та створених словесно-зображальних засобів художнього відтворення. Вагомим компонентом формування ідіостилу Богдана Лепкого виступають фразеологізми (загальномовні та авторські), хоча «письменникова фразеологія тісно переплітається з народною, тому нерідко важко відмежувати індивідуально-авторські від загальномовних» [Бабій 2017, с. 299–300].

Відомий мовознавець П.Ю. Гриценко зауважує: «Увага словників насамперед до мови художніх текстів зумовлена, ймовірно, усвідомленням визначальної ролі художнього стилю у формуванні та динаміці літературних мов нової доби, ... значення також мало прагнення дослідників глибше пізнати за допомогою словника мови творів письменника його ідіолект – феномен мовної особистості, який проступає у прийомах і засобах вербалізації індивідуального мистецького світомоделювання» [Гриценко 2012, с. 40].

У словнику-довіднику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (2018 р.) зафіксовано 3000

ФО та їх варіантів, виявлених у художніх творах і публіцистиці письменника. При відборі ФО дослідники спирались на широке розуміння фразеології. Словник об'єднує українську ідіоматику, пареміологію, усталені порівняння, традиційні побажання, клятви, прокльони та ін., виявлені у творах Богдана Лепкого. Крім загальномовних, подано й авторські ФО письменника, які засвідчують влучність та оригінальність Лепкового слова.

Будова словника і словникової статті

Словник фразеологізмів творів Богдана Лепкого укладено відповідно до традицій формування фразеологічних праць, він містить передмову, будову словника та словникової статті, реєстр творів та список укладачів, паспортизацію текстів Богдана Лепкого, український алфавіт, корпус словника.

Перед укладачами фразеологічного словника такого типу постає кілька **завдань**:

- 1) насамперед необхідно виявити ФО в художньому чи публіцистичному тексті;
- 2) з'ясувати наявність ФО у фразеологічних словниках української мови;
- 3) якщо виявлено аналізовану ФО у словнику, виписати її значення та подати в словниковій статті; якщо відсутня ФО, самостійно сформулювати її значення;

4) навести ілюстративний матеріал (прикладі речень, у яких виявлено аналізовані ФО). Якщо зустрічається фразеологізм (загальномовний чи індивідуально-авторський) у різних творах письменника, подати ці приклади (але до десяти).

Таким чином, кожна словникова стаття містить кілька компонентів:

- реєстрове (опорне) слово;
- фразеологічну одиницю (ФО);
- тлумачення значення ФО;
- приклади з художнього тексту.

При укладанні словникової статті дотримуюсь таких **принципів**:

1. Виявивши у творі ФО та пересвідчившись у її наявності чи відсутності у фразеологічних словниках української мови, обираємо реєстрове (опорне, ключове) слово і записуємо в алфавітному порядку великими літерами. У наступному рядку зазначаємо ФО малими літерами напівжирним шрифтом, а саме:

ВСЯЧИНА

всяка всячина

Дуже багато чого-небудь різного, зовсім несхожого [СФУМ 2008: 135].

Де треба, спішіть, де треба, спокійно стійте і не полонітеся, бо тепер такі часи, що на *всяку всячину* треба дивитися. Втікай, с. 526.

всячину торочити

Різне говорити, обговорювати.

Всячину торочать. Той клянеться, що на шведів у степу наткнувся і ледви втік, другий запорожців бачив, як із Січі до нас тягнули, третій короля Станіслава десь пізнав, – чого хто собі бажає, те й увижається йому. *Не вбивай*, с. 167.

2. При виборі опорного слова застосовуємо лексико-граматичний принцип (критерій). Це слово виступає стрижневим компонентом ФО, ядром, навколо якого формується значення, семантична цілісність фрази.

3. Реєстрові слова подаємо в початковій формі (для іменника – називний відмінок однини; для дієслова – інфінітив; для прикметника – називний відмінок, чоловічий рід, однина тощо).

4. Опорним словом насамперед обрано іменник, наприклад:

КРАПЛЯ

до послідньої краплі крові = до останньої краплі (каплі) крові

До кінця життя, поки живий [СФУМ 2008: 210].

Чи йому замало маєтків, захланний такий, що вдер би другому з-під серця, змилювання жодного не має, вчепився його і їсть, їсть та ссе **до послідньої краплі крові**. *Починок*, с. 344.

Кенігзен противився, бо це викличе в ворогів вражіння, що Батурич боїться, погадає собі Меншиков, що на замку нема згоди, що не всі хочуть його боронити **до останньої краплі крові** і він тим скорше і з тим більшою силою пічне обстріл, а може, й до наступу піде. *Батурич*, с. 350.

ЛИС

старий лис

Лукава, нецира, хитра людина [СФУМ 2008: 335].

Щоб не далися підвести **старому лисові**, новому Юді, котрий 21 літ був мені вірним... *Батурич*, с. 333.

як здохне лис, то кури плачуть

Шкодувати за злісним ворогом.

– **Як здохне лис, то кури плачуть**. – жартував диякон.

– Лиш даром не стріляйте, діти! *Батурич*, с. 358.

5. Крім іменника, опорними словами також обрано й інші частини мови (дієслова, прикметники, прислівники, дієприкметники; рідко – інші частини мови), зважаючи на їх лексико-семантичну вагу та смислову роль у формуванні значення фрази, наприклад:

ДАВИТИ

давило каменем груди

Викликати безрадінний душевний стан, гнітючий настрої, гнітити [ФСУМ, 1: 218].

Якесь зловіще прочуте зависло в воздуху і **каменем давило** людські **груди**. *Зламани крила*, с. 248.

ВСТАТИ

встати лівою ногою = встати на ліву ногу

Бути роздратованим, у поганому настрої [СФУМ: 133].

Ти нині, Андрію, мабуть, **лівою ногою** з ліжка **встав**, таке щось сумне розказуєш і сердитися. Не таким я тебе застати сподівалась, не таким! – докоряла йому (Ганна. – *Авт.*), а він цілував її холодні руки і заспокоював.

Полтава, с. 153. Ваша милість, мабуть, нині **лівою ногою** з ліжка **встали**, – відповів йому Мручко. *З-під Полтави до Бендер*, с. 111.

ДОГОРИ

догори коренем = догори дригом

У перевернутому, перекинутому вигляді [СФУМ 2008: 212].

Я (Меншиков. – *Авт.*) ваше зрадницьке гніздо переверну **догори коренем**, зруйную, рознесу, щоб і сліду не осталося з вашої поганої породи. Я вас провчу! *Батурич*, с. 440.

СТРІМГОЛОВ

впасти стрімголов = полетіти стрімголов

1. *Дуже швидко, прожогом.*

2. *Вниз головою, сторч головою* [СФУМ 2008: 778].

Бе-бевх!.. Душа, завішена в просторах, між небом і землею, в болючій нерішимості, в безсильному, тимчасовому триванню, перехилилося і **паде стрімголов**... *Батурич*, с. 418.

Тривала (Мотря. – *Авт.*) завішена між небом і землею, між життям і смертю, рвалися останні волосинки свідомості, терпили руки й ноги, переставало бити серце, ось-ось, і **полетить стрімголов**, як летіла колись на розгуканім коні, поки не зупинив його Чуйкевич. *Батурич*, с. 468.

Захиталися московські полки, не один **полетів стрімголов** у ріку. *Батурич*, с. 388.

ЖИВИЙ

ні живий, ні мертвий

Дуже наляканий, вражений, приголомшений, заціплений [ФСУМ, 1:291].

Олеся стояла **ні жива, ні мертва**. *Сотниківна*, с.409.

НАБИТИЙ

битком набитий

Переповнений.

Вистава пройшла з повним успіхом, при **битком набитий** залі. *Зірка*, с.575.

6. Реєстрове слово може виступати стрижневим (опорним) словом у кількох ФО, які всі подаються, наприклад:

ДОЛЯ

долі [свої] і конем не об'їхати = й конем (кіньми) не об'їдеши

доля глузує

доля злобно поглумилася

доля людьми вертить

доля на волоску висить

доля послала = доля випала

доля сміється

доля чоловіка цькує

має стрінутися доля

непевна доля

перед своєю долею не втече ніхто

рішається доля

Окремі слова можуть виступати опорними компонентами десяти і більше ФО, а саме:

ОКО: *берегти як власного ока = берегти як своє око, бистре око, брати на око = брати на пильне око, впасти в око, глигнути оком, глянути з-під ока = дивитися (поглядати) з-під ока, голим оком, дивитися за-здрим оком, дивитися інічим оком = дивитися інішими очима, дивитися кривим (косим) оком = дивитися косо, для людського ока = про людське око, добре око, жа-*

лібним оком = невеселим оком (сумним), запорошити око, заховати перед людським оком, з-під ока зиркати, кинути (кинувши) оком (очима, погляд, зір і т. ін.) на кого, що; мати на оці = тримати на оці, мати око, могло би око відпочити, на око, не веселити ока, невправе око, не догляне око, не могли відірвати ока = очей не відведеш (не відірвеш), ненависним оком глядіти, не примкнути ока, ока не зводити, окинути оком від ніг до голови, око в око, око губилось, оком блудити, оком знавця (окинути), оком не звести, оком не моргнути, пильне око, пильнувати, як (свого власного) ока = зі (свого) ока не спустити, прошибати оком = пронизувати (прошивати) очима, у чотири ока, як ока в голові (в лобі).

ОЧІ: А повіртало би вам очі!, бачити на власні очі, блискати очима = очі блиснули, видивлювати (видивляти) очі, видирати (видираючи) очі (з лобів), випулити (вилупити) очі = вибалушувати очі / вибалушити очі = витріщити очі, відірвати очі = відривати очі, вліпити очі, водити очима, вливати очі, вливатися очима, впирати очі = вп'ялити (вп'яливши) очі (очи), втратити з очей, глянути в очі, грозити очима, дивитися витріщеними очима, дивитися скляними очима, завертати очима заглядати в очі, замкнути очі, за очі брати, знімати їсти очима очі вгору, з очей видно, що на душі; з очей сипляться іскри, зробити великі очі, кидатися в очі, кліпати очима, куди очі понесуть = куди очі поведуть, лізти перед очі, на власні очі, на очі бачити не хотіти, не бачити на очі, не відривати очей = очей відривати не хотілося = очей годі відривати = не могли відірвати очей, не впадати в очі, не лізти в (на) очі, не могли піднести очей, не очі, а вікна; не поривати очей, не сказати до очей = в очі, не спускати очей = з очей не спускати, обіймати очима = очима пасти, обійматися очима (очами), очам не вірити = очам своїм не вірити, очей не замилити, очей не зводити, очима не лупнути, очі блиснули жаром, очі блищали, очі блукали, очі вискакують (з лоба), очі загорілися (горять, запалали, заблистіли, спалахкотіли), очі запалали гнівом, очі засвітилися (світилися) = очі світяться (світять), очі збавляти, очі з лоба вилазять (лізуть) = [аж] очі на лоб вилазять (повилазили, лізуть) = сліпаки повилазили, очі зустрічаються (зустрінуться) з очима = очі зустрічаються з собою, очі летіли, очі маліли, очі під ноги постелити, очі пішли в стовп, очі потеплішали, очі прилипли, очі, п'яні завзяттям; очі стали рости, перебігти очима, перекидатися очима, підглядати за-висливіми очима, побігти очима, повести очима = водити очима, пожирати очима, поки з очей не щез, покладатися на свої власні очі, полетіти очима, почорніло (чорніє, чорно) в очах = в очах потемніло, приском доля в очі сипала, прозивати поза очі, проч з очей, розвиднітися в очах, скакати до очей, сміло подивитися в очі, стати перед (перед) очима = стати перед очі, тікати з очей, ще очі людські не видали, як (мов, немов, ніби і т. ін.) із зав'язаними очима.

Зазначимо, що велика кількість таких ФО є загальнономовними, але багато й індивідуально-авторських (голим оком, бистре око, грозити очима, очі збавляти, очі маліли, очі пішли в стовп та ін.).

7. До кожної фразеологічної одиниці курсивом наводиться її значення. Зазвичай тлумачення подано з покликанням на сучасні українські фразеологічні словники (Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін.: У 2 кн. Київ: Наукова думка, 1983; Фразеологічний словник

української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003; Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2008 та ін.).

Наведемо приклади:

ПОРОХ

пороху не нюхати

1. Не бути на війні, не брати участі у воєнних діях.

2. Не мати досвіду в чому-небудь [ФСУМ, 2: 561].

Але невже ж вам невідомо, що Юрась у свого батька не вдався? Він слабосилий, кволий, і **пороху не нюхав**, як же йому гетьманську булаву, та ще в таких часах, як теперішні, носити. *Крутіж*, с. 692. Несвідомий кінь як козак-молодик, що **пороху не нюхав**. І хоче бою, і боїться його. *Полтава*, с. 65.

СКУПИЙ

бути на слова скупим = скупий на слова (на слово, на мову, у мові)

1. Який не любить багато говорити, небагатослівний, небалакучий (про людину).

2. Стислий (про лист, звіт і т. ін.) [ФСУМ, 2: 822].

– Для мене він не **був на слова скупий**. Розбалакався навіть. *Полтава*, с. 51.

8. Реєстрові фразеологічні одиниці наводяться разом із варіантами, які записуються через знак дорівнює (=) або в круглих дужках після головного слова, наприклад:

ПРЕСТОЛ

сидіти на престолі = сидіти / сісти на троні

Царювати, правити, бути монархом [ФСУМ, 2: 802].

Подумайте, його (Карла) престіл дев'ятий рік пустує. Вже й місце прохоллоло, на котрім він сидів, а нема, мабуть, таких підданих на світі, щоб любили дивитися на пусте сідало свого володаря. **Сидіти на престолі** – це головне завдання монарха. *Полтава*, с. 93.

ПТИЦЯ

велика птиця = знатна птиця

Зневажл. Заможна людина, поважна особа [СФУМ 2008: 583].

– Мотрю Василівну? – мало не крикнув князь.

– Чому ж ти мені зразу не казав? Це ж **велика птиця**. Го-го! Гетьманова коханка. Не будь хто! *Батурин*, с. 430.

високого гнізда птиця = птах (птиця) високого польоту

Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі [ФСУМ, 2: 716].

Високого гнізда птиця – боярин! *Сотниківна*, с. 431.

СТЕРТИ

стерти з (із) лиця землі = змести (стерти, зітерти) з лиця кого, що

Жорстоко розправитися з ким-небудь, знищити, розгромити щось [ФСУМ, 1: 338].

Що для Петра життя чоловіка? Що для його сотню городів переменити в руїну і тисячу сіл **стерти з лиця землі?! Полтава**, с. 47.

– Як не порвемо з царем, то Бог нас покарає, із **лиця землі** нас **зітре**. Сліду нашого не оставить. *Не вбивай*, с. 141.

9. Якщо виявлена фразеологічна одиниця відсутня в словниках, подано власне тлумачення значення, наприклад:

СТРАВА

страва на столі не прохолоне

Хтось дуже швидкий, спритний у справах.

– Не в Москву, а до ахтирського царського полковника Федора Осипова, це людина хитра до біса і метка, у його **страва на столі не прохолоне**. *Не вбивай*, с. 100.

СТУЖА

лишати стужу за собою

Щось неприємне, негативне.

Невже і щастя так коротко триває, як ця зимова ясна днина, – блисне, осяйне весь світ і **лишає стужу за собою**. *Мотря*, с. 320.

ЛИЗАТИ

лизати криваву руку

Підлабузюватися до когось, принижуючи власну гідність.

Попалені села, поруйновані городи й твердині, помордовані тисячі твого народу, вздовж шляхів шибениці скриплять, на майданах, на палях гострокінчастих запорожці, як хробаки, у болях в'ються, а твої колишні однодумці і співробітники, яких ти обсипував ласками своїми, **криваву руку** твого супротивника **лизуть**. *З-нід Полтави до Бендер*, с. 42.

10. У словниковій статті після значення фразеологізму подано приклад-ілюстрацію. Далі зазначено назву твору (курсив), том (якщо багатотомне видання) і сторінку, наприклад:

СОРОЧКА

ближча сорочка, ніж (як) кожух

Власні інтереси ставити понад усе [ФСУМ, 2: 97].

– Я також, – почав другий, – так собі своїм простим розумом міркую, що **ближча сорочка, ніж кожух**. Ближчий нам робочий народ, ніж старшини. *Батурин*, с. 505.

Ближча сорочка, як кожух, і ближчий син, як небіж. *Мотря*, с. 300.

здерти останню сорочку = знімати (стягати) / зняти (стягти) останню сорочку

Доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування [СФУМ 2003: 270].

А поляк візьме поганого гайдамаку попід пахи, «а прошен!» – і поведе у гостинний табір, і запре у холодну, й **зідре останню сорочку**, і поставить збаночок водиці, й солоденьким голосочком скаже: «Добраноц, наше ці! До відзена на лоне Абрагама!» *Між горами*, с. 141.

ДОЩ

з дощу під ринву

З однієї біди в іншу, ще гіршу [ФСУМ, 1998: 46].

Тим часом з **дощу** попадали ми **під ринву**. Росія вдавала брата, а була гірша за ката. Польща нищила нас західною культурою, а Москва монгольською безкультурністю. *Чим жива українська література?*, с. 416.

11. Якщо фразему вжито кілька разів, то наводиться декілька прикладів-ілюстрацій (до десяти цитат), наприклад:

ТЕРПЕЦЬ

терпець увірвався (уривається, урветься) = терцю не стає (не стало, не ставало)

Хтось не може більше витримувати чого-небудь, остаточно втратив спокій, душевну рівновагу [СФУМ: 709].

Але і Мручкові іноді **терпець увірвався**. *З-нід Полтави до Бендер*, с. 153.– Постоїм за волю й незалежність.

– Хай знають москалі, що наш **терпець увірвався!** *Батурин*, с. 368.

Тут уже й найбільшому українському угодовцеві повинен **увратися терпець**. «*Кресу*», с. 251. Авжеж. Так ото *festrina, venerabilis frater* (Поспішай, велелюбний отче!), а то мій **терпець урветься**. Дуже я цікавий, що пише Carolus rex. *Не вбивай*, с. 151.

Жінкам вже **терцю не ставало**. А мені також. *Крутіж*, с. 818.

Коли ж я батька й матір побачу? **Терцю не стає?** *Казка могого життя*, с. 616.

Натерпілась дівчина чимало,
Аж нараз **терцю** її **не стало**,
І збрала статок свій убогий,
І покинула рідні пороги:
Цей садок і огород з квітками,
Де так добре їй було за мами...

Про лиху мацуху, сирітку Катрусю, чорну кицьку, дванадцять розбійників і про князенка з казки, с. 25.

БРАТ

наш брат

Ми, я і подібні до нас, до мене [ФСУМ, 1: 47].

– Не говори, товаришу, – перебив йому Гермелін, – а то нашому касієрові слина з рота тече. Його туди пусти б у тії погребі гетьманські. Залив би нас не бляшками, лиманами, з котрих навіть коні сміються, а ретельними талярами, за котрими **нашому братові** рівно скучно, як і за дівчатами. *Полтава*, с. 5.

Король двигнувся вперед, а за ним під бунчуком їхав гетьман з своїми численними старшинами. За тим пишним, блискучим, аж мерехтливим гуртом ступали останки вірного козацького війська, а за ним табір, далі сани й повози з старшинськими жінками й дітьми, а що лиш тоді шведська армія.

– Не довірюють **нашому братові**, – шепнув до Ломиковського Апостол. *Полтава*, с. 70.

Наш брат вище себе не скочить, а ваша сестра буває і на пристіл стрибне. *Батурин*, с. 269. – Красива, та не для **нашого брата**. **Нашому братові** і порізаних досить. *Батурин*, с. 419.

– Пора діло кінчить. Доволі кров нашу пили, кровопийці. Доволі крутили нами. В потребі **нашому братові** золоті гори обіцяють, приманюють улесливими словами. *Батурин*, с. 504.

От бачиш, що **наш брат**: тьфу!.. Я перше боявся теж. Хотів утікати в ліси, душу спасать. *Батурин*, с. 476.

Хай привикають. А то **нашого брата** дубиною валять, а вони, як барони, безпечно собі походжають. *Не вбивай*, с. 132.

12. Розмір ілюстрації зумовлений необхідністю розкрити та сформулювати значення ФО. Це може бути одне речення, кілька речень, діалог тощо, наприклад:

ЛУСНУТИ**луснути зі злости***Дуже розізнитися* [СФУМ : 357].«Цей, то прямо **луснув** би **зі злости**». *Полтава*, с. 202.**ОКО****не примкнути ока***Не заснути й на одну мить* [ФСУМ, 2: 58].Ми вже другу ніч **ока не примкнули**. *З-під Полтави до Бендер*, с. 118.**НАСМІХИ****до насміхів скорий***Вміти кепкувати з когось; жартувати.*

– Але ж, Ганно, я люблю тільки тебе, люблю, що й виповісти не вмію.

– Бідний мій! Навіть балакати не навчили!

– А ти все **до насміхів скоря**. Приманиш, а тоді насмієшся і відтрутиш. Сама не знаєш, чого хочеш. *Полтава*, с. 146.**ЛИЦЕ****лице в лице***Прямо, безпосередньо кому-небудь, відверто* [ФСУМ: 430].

– Ти хто? Гість мовчав.

– Ти хто? – повторив голосніше і підступив ще кроком ближче, майже **лице в лице**.

Замість відповіді почувся силований регіт:

– Ха-ха-ха! *Полтава*, с. 144.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» засвідчує непересічність художнього таланту Богдана Лепкого, багатство образної системи його творів та велику любов автора до народного слова. Важливим компонентом формування ідіостилю письменника виступають фразеологізми (загальнономовні та індивідуально-авторські), про що свідчить словник-довідник. Проаналізована фразеографічна праця відображає мовну картину світу українського народу, відтворює духовний світ українців, їх мудрість, красномовність та дотепність. Підсумовуючи, зазначимо, що фразеологічні словники такого типу, з одного боку, акумулюють фраземне багатство українського народу, а з іншого, – є вагомим джерелом відтворення світобачення письменників, виступають ключем до розуміння їх творчої майстерні.

Укладання фразеологічних словників такого типу – важливе завдання для подальших наукових досліджень. Зібрані матеріали таких фразеографічних праць – підґрунтя для появи нових лінгвістичних розвідок, для здійснення глибокого аналізу мовотворчості письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І.М. Фраземіка творів Богдана Лепкого: загальнономовна та індивідуально-авторська. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 290–300.
2. Бабій І.М. Фраземіка як компонент письменницького ідіостилю (на матеріалі прози П. Куліша). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Вип. 60. Ч. I. Харків, 2010. С. 633–637.
3. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
4. Гриценко П.Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леоніду Сидоровичу Паламарчукові* / Інститут української мови НАН України; відп. ред. І.С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. С. 40–69.
5. Прадід Ю.Ф. Історія української фразеографії. *Мовознавство*. 2012. № 1. С. 31–39.
6. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого: словник / уклад.: Т.П. Вільчинська, І.М. Бабій, Н.О. Свистун, Н.І. Лісняк [та ін.]; гол. ред. Панцьо С.Є. Тернопіль: Джура, 2010. 224 с.
7. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого: словник / уклад.: Т.П. Вільчинська, І.М. Бабій, Н.О. Свистун, Н.І. Лісняк [та ін.]; гол. ред. Панцьо С.Є. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль: Джура, 2018. 432 с.
8. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ, 2003. 735 с.
9. Фразеологія творів Бориса Харчука: словник / уклад.: І.М. Бабій, Т.П. Вільчинська, Н.І. Лісняк, Н.О. Свистун [та ін.]; гол. ред. С.Є. Панцьо. Тернопіль: Джура, 2012. 748 с.

REFERENCES

1. Babii I.M. (2017) Frazemika tvoriv Bohdana Lepkoho: zahalnomovna ta indyvidualno-avtorska [Phrasemics of works by Bohdan Lepky: general and individual-author]. *Naukovi zapysky TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 47. S. 290–300 [in Ukrainian].
2. Babii I.M. (2010) Frazemika yak komponent pysmennytskoho idyostyliu (na materialy prozy P. Kulisha) [Phrasemics as a component of the writer's idiosyle (based on the prose of P. Kulish)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 60. Ch. I. Kharkiv, 2010. S. 633–637 [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitohii ta linvokulturolohii: monohrafiia [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology: monography]. Uzhhorod: FOP Sabov A.M. 463 s. [in Ukrainian].
4. Hrytsenko P.Yu. (2012) Avtorska leksykohrafiia: Taras Shevchenko [Author's lexicography: Taras Shevchenko]. *Ukrainska i slovianska tлумачna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidu Sydorovychu*

Palamarchukovi / Instytut ukraińskiej mowy NAN Ukrainy; vidp. red. I.S. Hnatiuk. Kyiv: KMM, 2012. S. 40–69 [in Ukrainian].

5. Pradid Yu. F. (2012) *Istoriia ukraińskiej frazeografii* [History of Ukrainian phraseography]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 31–39 [in Ukrainian].

6. *Frazeologizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho: slovnyk* (2010) [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky: dictionary] / uklad.: T.P. Vilchynska, I.M. Babii, N.O. Svystun, N.I. Lisniak [ta in.]; hol. red. Pantso S.Ye. Ternopil: Dzhura. 224 s. [in Ukrainian].

7. *Frazeologizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho: slovnyk* (2018) [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky: dictionary] / uklad.: T.P. Vilchynska, I.M. Babii, N.O. Svystun, N.I. Lisniak [ta in.]; hol. red. Pantso S.Ye. 2-he vyd., pererob. i dopov. Ternopil: Dzhura. 432 s. [in Ukrainian].

8. *Frazeologhiia perekladiv Mykoly Lukasha: Slovnyk-dovidnyk* (2003) [Phraseology of translations by Mykola Lukash] / Uklad. O.I. Skopnenko, T.V. Tymbaliuk. Kyiv. 735 s. [in Ukrainian].

9. *Frazeologhiia tvoriv Borysa Kharchuka: slovnyk* (2012) [Phraseology of works by Borys Kharchuk] / uklad.: I.M. Babii, T.P. Vilchynska, N.I. Lisniak, N.O. Svystun [ta in.]; hol. red. S.Ye. Pantso. Ternopil: Dzhura. 748 s. [in Ukrainian].

PRINCIPLES AND PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL DICTIONARIES COMPILATION OF THE WRITERS' WORKS LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE DICTIONARY «PHRASEOLOGISMS IN BOHDAN LEPKY'S WORKS»)

Abstract. The article analyzes the methodology and basic principles of compiling phraseological dictionaries of the writer's works language based on the material of the dictionary «Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky» (2018).

In recent decades, the study of phraseology has intensified. Lexicographic elaboration of phraseology is relevant today, a separate branch – phraseography has been formed. In addition to traditional phraseological dictionaries, dictionaries of writers' language phraseologies have appeared in Ukrainian studies.

The relevance of our article is due to the need and novelty of lexicographic elaboration of phraseology on the writers works materials as phraseological works of this type contain information not only about the phrasematic richness of language, but also about the idiosyncrasy of the writer. The purpose of the proposed work is to describe the methodology and principles of compiling phraseological dictionaries of the writer's works language based on the material of the dictionary «Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky». To achieve this goal it is necessary to solve the following tasks: to describe the theoretical principles of preparation of phraseological dictionaries of the writer's works language on the basis of the dictionary «Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky», to present the method of dictionary article formation.

The dictionary of phraseological works of Bohdan Lepky is compiled in accordance with the traditions of phraseographic works, it contains a preface, structure of the dictionary and dictionary article, register of works, certification of texts by Bohdan Lepky, Ukrainian alphabet, dictionary corpus. Each dictionary article combines several components: register (reference) word; phraseological unit; interpretation of the meaning of FD; illustrative material.

The dictionary «Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky» testifies that an important component of the formation of the writer's idiosyncrasies are phraseologisms (common and individual-author). The analysis revealed that phraseological dictionaries of this type accumulate the phrase richness of the Ukrainian language and are an important source of reproduction of the writers' worldview and understanding of their verbal creativity. The collected materials of such phraseographic works are the basis for the emergence of new linguistic investigations.

Keywords: illustrative material, dictionary, dictionary article, phraseological units, phraseology.

© Бабій І., Свистун Н., 2020 р.

Ірина Бабій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1568-7920>

Iryna Babii – PhD, Associate Professor of the General Linguistics and Slavic Languages Department, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1568-7920>

Ніна Свистун – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0398-8803>

Nina Svystun – PhD, Associate Professor of the General Linguistics and Slavic Languages Department, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0398-8803>